

Het invasiejaar 1935 kenmerkte zich erdoor, dat de Steltkluten vroeger genoteerd werden dan ooit, nl. vanaf begin April. Dit stemt geheel overeen met het vroege optreden van een warme periode in Maart. De tweede decade van April 1944 was zeer zonnig en warm. Er broedden in dit jaar Steltkluten binnen onze grenzen. In 1942 en 1943 werden er wel waargenomen, maar geen broedende.

Ook in 1945 broedden er Steltkluten in ons land.

Als reeds gezegd, zouden wij op grond

van de temperatuur in 1950 geen invasie verwacht hebben, toch vond deze plaats, vermoedelijk door traditiewerking. Het voorjaar van 1951 was duidelijk te koud, er zijn geen Steltkluten waargenomen. De lente van 1952 was uitgesproken te warm, er zijn tot in Noordholland Steltkluten waargenomen, maar voor zover wij weten geen broedgevallen. Wat zal 1953 ons brengen? Afgezien van temperatuursinvloeden, zijn de omstandigheden gunstig voor Steltkluten door de overstromingen die het zuidwesten getroffen hebben.

STINSENPLANTEN

D. T. E. VAN DER PLOEG.

De volgende studie poogt een overzicht en een samenvatting te geven, van wat er bekend is geworden over de zg. Stinsenplanten in Friesland.

Een stins is een versterkte adellijke hofstede. Door wie en waar de term „Stinsenplant” voor het eerst is gebruikt, is mij niet bekend.

Botke (1932) gebruikt de naam in „De Gritenij Dantumadiel” en ze heeft in elk geval in Friesland burgerrecht gekregen. Onder stinsenplanten heeft men dan langzamerhand leren verstaan zulke planten, die men in Friesland enkel aantreft op terreinen, die eertijds behoord hebben bij hofsteden, oude boerderijen of dergelijke en die zich buiten die terreinen niet hebben verspreid; bv. Holwortel, Helmbloem, Gele anemoon, Winteraconiet enz., men zie de soortenlijst. Planten van historische bodem dus. Omgekeerd mag men dan uit het voorkomen dezer planten op een bepaalde plaats afleiden, dat daar een stins

of iets dergelijks gestaan heeft.

Ik wil hier deze begripsbepaling overnemen. Voor elke, wel eens als stinsenplant vermelde soort wil ik echter nagaan in hoeverre ze als zodanig gehandhaafd kan blijven. Want aan het begrip stinsenplant zullen m.i. niet kunnen voldoen die planten, die ook elders in Friesland op „natuurlijke” standplaatsen voorkomen; of dergelijke planten mogelijk oorspronkelijk ingevoerd zijn, blijft daarbij buiten beschouwing.

Het criterium of een bepaalde plant stinsenplant genoemd mag worden of niet, berust dus bij mij op praktische, en niet op historische gronden. Dit heeft bezwaren, (zie bv. bij *Fragaria*, *Leucojum*, *Crocus*) maar daar men bij andere definities op nog groter moeilijkheden stuit, lijkt dit mij de enige manier, om aan de naam stinsenplant werkelijk enige concrete inhoud te geven.

Iets anders is het met het begrip stinsen-

flora. Dit zou ik ruimer willen stellen, en er alle kenmerkende planten van deze terreinen toe rekenen. Maar de naam stinsenplant blijft gereserveerd voor die planten die alléén bij stinsen of dergelijke gevonden worden. De stinsenflora bestaat dan uit: stinsenplanten (die nergens anders voorkomen) en „begeleiders” (die een ruimere verspreiding hebben).

Daar de gegevens over de stinsenplanten overal verspreid liggen en vaak moeilijk te raadplegen zijn, leek het mij nuttig ze te compileren en uit te breiden met wat mij zelf bij nader onderzoek nog bleek.

Als eerste doel had ik mij slechts gesteld het controleren der uit de oudere en jongere literatuur bekende vindplaatsen en het zo mogelijk vinden van nieuwe groeiplaatsen dezer stinsenplanten.

In de loop van het onderzoek heb ik mij ook laten verleiden na te denken over een verklaring van het voorkomen dezer planten in Friesland. Dit laatste echter met aanmerkelijk minder genoegen en resultaat. Het is wel duidelijk, dat de stinsenplanten, die voor het grootste gedeelte thuis horen in de Midden-Europese loofwouden, op de Friese klei niet hun natuurlijke standplaats hebben, hoewel ze zich in de oude singels en wallen zeer goed ontwikkelen. Oecologisch stemmen deze groeiplaatsen dan ook tamelijk goed met hun natuurlijke standplaatsen overeen.

Gezien de ontstaansgeschiedenis van het Friese kleilandschap kan men de stinsenplanten niet als „relicten” uit een vroegere periode beschouwen, terwijl spontane vestiging moeilijk aanvaardbaar is i.v.m. de verspreidingsbiologie dezer planten. De stinsenplanten worden dan ook algemeen beschouwd als opzettelijk te zijn aangevoerd.

Is het nu mogelijk na te gaan waarom en wanneer dit heeft plaats gevonden? Ik wil

hier dadelijk nadrukkelijk vaststellen, dat het mij niet gelukt is deze vragen te beantwoorden. Misschien kan het echter nuttig zijn, dat de diverse mogelijkheden hier eens naast elkaar worden gesteld. Het lijkt mij echter eerder het werk van een historicus dan van een florist de oplossing van dit probleem te benaderen.

Over de cultuurgewassen uit de Middeleeuwen krijgt men een idee uit werken als Fischer Benzon (1894), Van der Looy van der Leeuw (1910) en Cohen (1927). De mening, dat het bekende Capitulare de villis kap. 70, ons een indruk zou kunnen geven van de flora der keizerlijke goederen van Karel de Grote, ook in deze streken, is door hen wel afdoende weerlegd. Trouwens, bij de daarin genoemde planten bevinden zich volgens de naamgeving van Fischer-Benzon ook geen stinsenplanten, behalve dan misschien *Arum maculatum* of *italicum* (dragentea).

Volgens Meyer (geciteerd door Cohen) stond onder Karel de Grote de kloostergeneeskunde nog op een lage trap van ontwikkeling en werd daarbij practisch geen gebruik van geneeskruiden gemaakt. Later veranderde dit. Zo voerden de Benediktijners veel planten in, en is er op het bouwplan voor het Klooster St. Gallen een geneeskruidentuin aanwezig. Bij de op dit plan aangegeven planten bevinden zich echter ook geen stinsenplanten.

Ook in de Hortulus van Walafrid Strabo, een gedicht dat het landleven in de 9e eeuw bezingt, worden met uitzondering van *Viola odorata* geen stinsenplanten genoemd (volgens Fischer-Benzon).

Cohen (vgl. ook Veendorp 1935) neemt aan, dat de geneeskruidenteelt in de kloosters wel vrij algemeen geweest zal zijn, hoewel slechts uiterst weinig gegevens hierover aanwezig zijn. Ook van de Friese kloosters is in dit opzicht niets bekend.

Kunnen nu de Friese stinsenplanten misschien de overblijfselen vormen van deze vroegere kloosterkruidtuinen? Dit is dikwijls verondersteld (vgl. o.a. Botke 1932). Hoewel de stinsenplanten plaatselijk (Jelsum) als oude kloosterplanten worden aangeduid, levert toch deze verklaring aanzienlijke moeilijkheden op. Rechtstreekse restanten der kloostertuinen zijn het zeer zeker niet. Voor zover bekend, heeft op geen der bekende vindplaatsen van stinsenplanten ooit een klooster gestaan (vgl. kloosterkaart van Pater Bruna). De enige opgave die in deze richting zou kunnen wijzen, is de vermelding van *Tulipa silvestris* van het voormalig klooster Claerkamp. In aanmerking genomen dat de Wilde tulp pas in de tweede helft der 16e eeuw in ons land werd ingevoerd en dat toen het klooster reeds in verval verkeerde (1580 afgebroken), is directe samenhang moeilijk aan te nemen.

Hoewel ik niet weet, waar de plant precies gevonden werd — ik vond haar ondanks herhaald zoeken en navragen niet terug — zou ik eerder denken dat de plant gevonden zou kunnen zijn ter plaatse van het oude Sterkenburg onder Sybrandahuis.

Samenhang met een klooster zou men ook kunnen vermoeden bij de vindplaats Schierstins onder Veenwouden, dat immers een uithof is geweest van de Cisterciënser monniken van Claerkamp. Daar deze uithof pas in de 14e eeuw in het bezit kwam der monniken en in elk geval na 1580 weer wereldlijk bezit werd, houdt dit gegeven ook weinig bewijskracht over.

Bovendien zijn van die terreinen waar wel kloosters gestaan hebben, tot nu toe geen stinsenplanten bekend geworden. Mij zijn zeer goed bekend de terreinen van het voormalig Bergklooster te Bergum, Claerkamp onder Rinsumageest en Mariëngaarde onder Hallum. Op deze terreinen

groeien geen stinsenplanten. Vooral in Bergum zou men resten kunnen verwachten, daar het kerkhof aldaar tot de kloosterterreinen heeft behoord. Men vindt daar van de hier in bespreking zijnde planten alleen *Ornithogalum umbellatum*, welke echter geen echte stinsenplant is.

In hoeverre de vindplaatsen der stinsenplanten indirecte resten der kloostertuinen kunnen zijn, zal moeilijker zijn na te gaan. Immers, daar de kloosters door heel Friesland verspreid lagen, zou men kunnen veronderstellen, dat uit de kloostertuinen planten door overbrenging hun weg gevonden zouden kunnen hebben naar tuinen van stinsen in de nabijheid.

Zo was er bij Ijsbrechtum een klooster Thabor (stinsenplanten op Epema State), bij Scharnegoutum een klooster Aula Dei (Holwortel bij oude boerderij) en in Jelsum een uithof van Claerkamp (stinsenplanten op Dekema State), en zulke voorbeelden zouden er meer zijn te noemen.

Fischer-Benzon merkt in dit verband op, dat de „Bauerngärten“ „Wiederholungen oder Nachbildungen“ zijn van de voormalige kloostertuinen.

Men zou dus kunnen veronderstellen dat na het verdwijnen der kloostertuinen, planten uit die tuinen bewaard zouden zijn in nabijgelegen stinsentuinen. Hier geldt echter ook het bezwaar, dat het dan wel verwonderlijk is, dat op de kloosterterreinen zelf geen enkele rest meer wordt aangetroffen en noch door Meese, noch door Bruinsma van dergelijke terreinen worden vermeld. Het is echter een feit, dat de meeste kloosterterreinen zodanig zijn veranderd, dat er ook nauwelijks nog een plaats voor de bedoelde planten zou zijn. Daar men nu eenmaal geneigd is de stinsenplanten te beschouwen als te zijn aangeplant wegens hun waarde als geneeskruid, is het wenselijk ook andere moge-

lijkheden in deze beschouwing te betrekken. Volgens Cohen hielden apothekers er in de Middeleeuwen wel particuliere kruidentuinen op na. Zo heeft in Leeuwarden een zekere Jan Huyberts aan de Brol een dergelijke tuin geëxploiteerd. En in dergelijke tuinen behoorden volgens Van Nylandt verschillende stinsenplanten verbouwd te worden. Ik kan mij echter een dergelijke medicinale kruidhof uiterst moeilijk voorstellen in al die kleine plaatsjes op de Friese klei.

Dan is er de mogelijkheid dat de planten resten zouden zijn van de particuliere tuinen der plattelandsartsen. M.i. spreken de vindplaatsen zelf dit echter tegen. Alleen in Wolvega, Winsum en (misschien) Huizum vindt men thans planten in dokters-tuinen. Die van Wolvega en Huizum liggen echter op de terreinen van voormalige stinsen, terwijl die van Winsum één geheel gevormd zal hebben met de pastorietaan aldaar, waar een aantal soorten voorkomen. Voorts moet de mogelijkheid onder ogen gezien worden, dat de Hortus van de Franeker universiteit centrum van de verspreiding geweest kan zijn. Ik heb geen opgaven van de planten dezer Hortus onder ogen gehad, maar vergelijking met de catalogi van de Leidse Hortus (Veendorp 1935), doet ons veronderstellen, dat de meeste (zo niet alle) stinsenplanten in deze Hortus gegroeid zullen hebben.

Men zou dus kunnen denken, dat de planten van hieruit in diverse tuinen waren overgebracht. Zelfs weten we dat op enkele vindplaatsen van stinsenplanten professoren uit Franeker hebben gewoond. Veendorp vermeldt ook, dat verschillende planten uit de Leidse Hortus belandden in tuinen van particuliere liefhebbers. Het zou echter een moeizaam onderzoek vergen, hierop nader licht te doen vallen.

Er blijft dan nog de mogelijkheid dat de

stinsenplanten op hun tegenwoordige vindplaatsen (of althans enkele daarvan) rechtstreeks van elders zijn aangevoerd.

Alvorens hierop nader in te gaan, zou ik de groeiplaatsen in twee groepen willen splitsen. Men vindt nl. in Friesland de stinsenplanten in de eerste plaats op terreinen, waarvan kan worden aangetoond, dat er vroeger een stins of iets dergelijks heeft gestaan. Op verscheidene plaatsen echter vindt men de planten in pastorietauinen of op kerkhoven (Deersum, Bolsward, Marsum, Beetgum, Oosterlittens, Oosterwierum, Oudkerk, Waaxens, Winsum) en ik betwijfel zeer sterk of er van deze plaatsen kan worden aangetoond, dat er een state heeft gestaan. Ik zou dan ook in dit verband willen wijzen op de uitspraak van Fischer-Benzon: Der Verbreitungsmittelpunkt für neue Nutzpflanzen jeder Art war auf dem Lande der Pastorengarten.

Verder kan misschien het gebruik om graven met bloemen te beplanten hier ook een rol gespeeld hebben. (Mij kwam een recent geval ter ore, dat een in het buitenland overleden en begraven bewoner van een state de wens had geuit enkele stinsenplanten naar zijn graf over te brengen). De vraag dringt zich nu op: waarom zijn deze planten nu ingevoerd. De algemene opinie is, dat het geweest zal zijn om hun waarde als geneeskruid (vgl. ook hier Botke).

Het is inderdaad een feit, dat de meeste stinsenplanten als geneeskruid een zekere vermaardheid hebben genoten. Wil men deze verklaring echter aanvaarden, dan zal men zich rekenschap moeten geven van het feit, dat talloze andere planten ook als geneeskruid werden gebruikt, terwijl men die op genoemde plaatsen toch niet meer terugvindt. Ook zijn niet alle stinsenplanten geneeskrachtig; zo is bv. *Tulipa silvestris*

toch enkel als sierplant ingevoerd. Wil men komen tot een verklaring van de aanwezigheid der stinsenplanten, dan zal men daarom m.i. ook rekening moeten houden met hun waarde als sierplant.

Voor de veronderstelling, dat de stinsenplanten als geneeskruid zijn aangeplant zou kunnen pleiten (vgl. Cohen), dat de Middeleeuwse geneeskunde in hoofdzaak het werk was van vrouwen en dochters van kasteelheren. De minnezangers getuigen hier o.a. van. Echter betrof deze „genees“-kunde hoofdzakelijk de wondbehandeling.

Zeker is wel, dat de Middeleeuwse tuinen steeds verschillende geneeskruiden rijk waren, hoewel wij in de weinige inventarisaties, die wij van dergelijke tuinen bezitten, practisch geen stinsenplanten vermeld vinden. Bij dit laatste mag echter weer niet worden vergeten, dat deze inventarisaties stammen uit streken, waar de meeste stinsenplanten wild voorkomen, zodat opnemen ervan in tuinen daar niet noodzakelijk was.

Ook de mogelijkheid, dat de stinsenplanten aangeplant zouden zijn als sierplant, is wel eerder onder ogen gezien. Reeds Duursma (1939) wees op deze mogelijkheid. En wie de stinsenflora in volle bloei heeft gezien, zal deze planten een grote waarde als sierplant niet ontzeggen.

In elk geval zullen wij *Tulipa silvestris* als sierplant moeten beschouwen.

Ook het feit, dat wij van *Saxifraga granulata* alleen exemplaren met gevulde bloemen aantreffen, zou in de richting sierplant kunnen wijzen. Ook *Scilla non-scripta* en *Anemone apennina* zijn zeker sierplanten en geen geneeskruiden.

Nu is het natuurlijk mogelijk, dat wij te doen hebben met planten uit de verschillende afdelingen der oude tuinen. Men onderscheidde immers wel (v. d. Leeuw,

Cohen) afdelingen voor geneeskruiden, voor keukenkruiden en voor fraaie of welriekende gewassen. Tot restanten van de keukenkruiden zou men dan *Allium*, *Fragaria* en misschien *Primula* en *Pulmonaria* kunnen rekenen, terwijl *Asperula* een plaatsje onder de welriekende gewassen gevonden zou kunnen hebben.

Tegen het feit, dat wij enkel met geneeskruiden te maken hebben, lijkt mij ook te pleiten, dat noch Meese, noch de „Tegenwoordige Staat“, noch Bruinsma hierover iets mededelen. Al werden de kruiden in de tijd van deze schrijvers niet meer als zodanig gebruikt, dan zou men toch verwachten, dat op hun afkomst gewezen werd. Meese vermeldt hierover niets. J. H. Knoop (hortulanus v. d. Friese stadhouders) in de Tegenwoordige Staat van Friesland (1763) houdt wel een lofzang op de geneeskruiden: „'t Schijnt een zekere zake te wezen, dat ieder Landschap zodanige kruiden en andere Natuursvoortbrengingen in overvloed uitlevert, die een algemene Land-ziekte kunnen genezen of ten minste verbeteren en des Menschen leven verlengen, als men dezelve maar wel kent en weet te gebruiken“ — en hij noemt dan in dit verband o.a. *Veronica officinalis*, *Centaureum minus* en *Absinthium* (deftige maag en koortsmiddelen), *Tormentilla*, *Thymus serpyllum* (deftig middel voor verkoudheit, Vliegende Jigt enz.), *Arnica*, maar vermeldt niets betreffende een eventueel aanwezig zijn van gekweekte geneeskruiden.

Ook Bruinsma (apotheker!) bezingt de geneeskruiden, maar noemt daaronder van de hier bedoelde planten alleen *Viola odorata* en *Pulmonaria officinalis*. Van de laatste vermeldt hij dan, dat deze noch verzameld, noch gekweekt (!) wordt. Onder de vergiftige of schadelijke gewassen noemt hij dan nog *Anemone ranunculoides*,

Viola odorata, *Arum maculatum* en *Convallaria majalis*. Van *Tulipa silvestris* en *Scilla non-scripta* vermeldt hij, dat ze hier nooit in bossen, maar wel op de klei onder bomen voorkomen. Voorts noemt hij nog *Alchemilla vulgaris* en (zelden) *Pulmonaria* onder de kenmerkende kleiplanten. Geen enkele positieve aanwijzing dus betreffende de herkomst van onze stinsenflora.

Duursma, die de historische achtergrond van het vraagstuk der stinsenplanten nog het uitvoerigst onderzocht, weerlegt in de eerste plaats het verhaal, dat de planten tijdens de kruistochten uit Palestina naar Martena State te Cornjum gebracht zouden zijn. Hij beschouwt Martena State echter wel als de plaats, waar deze planten het eerst in Friesland zouden zijn verschenen en voorts als het centrum van de verdere verspreiding. Immers, hier komen de meeste soorten voor. Op grond van het feit dat verscheidene van deze planten inheems zijn in Zuid-Duitsland, komt Duursma dan tot de veronderstelling dat de planten zouden zijn meegebracht door de Zuid-Duitse echtgenoten van drie dochters uit het geslacht Martena ($\pm 1500-1550$). Dit zou dan gebeurd kunnen zijn om de geneeskrachtige werking dezer planten, of als herinnering aan het vaderland.

Door diverse familierelaties zouden de planten dan op verschillende andere states terecht zijn gekomen. Duursma merkt verder nog op, dat het napluizen van familierelaties hier misschien meer licht zou kunnen verschaffen.

Deze verklaring verdient zeker ernstige overweging. Tussen Martena en Dekema te Jelsum heeft zeker wel familierelatie bestaan. Er zouden echter wel enkele bezwaren onder ogen moeten worden gezien. Zo zijn niet alle stinsenplanten afkomstig uit Zuid-Duitsland. Ook blijft het wel moeilijk

zich de verspreiding dezer planten enkel van uit Cornjum te denken, te meer daar ook buiten Friesland wel stinsenplanten op dergelijke terreinen voorkomen, bv. *Anemone ranunculoides* op de Freylamaborcht te Slochteren; misschien past ook in dit verband *Corydalis solida* in de Schlossgarten van de burcht te Bentheim. M.i. is het dus geenszins zo, dat dit de enig mogelijke, en zelfs bewezen verklaring is, zoals Groendijk in Vanellus wil doen voorkomen. Het zal wel uiterst moeilijk zijn, ooit tot een bevredigende oplossing te komen.

En zo blijft ook de tijd, dat de stinsenplanten hier gekomen zijn, nog een open probleem. Duursma stelt deze tijd dus op ± 1500 .

Het Cruydtboek van Rembert Dodoens (1554) vermeldt van de meeste der hier behandelde soorten al, dat ze in hoven geplant worden. In hoeverre deze mededeling ook voor Friesland waarde heeft, zou nader moeten worden nagegaan.

De oudste op Friesland betrekking hebbende gegevens vinden wij bij Meese (1760). Meese noemt in zijn *Flora Frisica* *Allium vineale*, *Anemone ranunculoides*, *Convallaria majalis*, *Fragaria vesca* en *Viola odorata*.

Van Hall (1825) voegt hieraan nog toe *Crocus vernus*, terwijl de bekende flora van Bruinsma (1840) de meeste andere stinsenplanten noemt. Bruinsma vermeldt niets bijzonders betreffende deze planten, zodat wij moeten aannemen, dat ze in elk geval in 1840 reeds geheel ingeburgerd waren. De opmerking van Duursma, dat reeds Meese ze als ingeburgerd beschouwde, kan ik niet bevestigd vinden. Het valt juist op, dat Meese niet de meest karakteristieke stinsenplanten noemt. Nu zou men de verklaring daarvan kunnen zoeken in de beperkte reisgelegenheid van die dagen.

Dan is het echter verwonderlijk, dat Meese, die hortulanus was te Franeker, niet van aldaar opgeeft *Corydalis* en *Arum* (Martenahuis) en van Harlingen niet *Tulipa*.

Het zou kunnen zijn, dat Meese deze vindplaatsen niet kende, aannemelijker lijkt mij evenwel, dat Meese, die immers wilde geven een „Lijst der Planten, welke in de provincie Friesland in het wilde gevonden worden”, de planten opzettelijk heeft weggelaten. In zijn voorbericht zegt hij met nadruk: „natuurlijk in het wilde groeiende dewelke zonder behulp van eenige oeffeninge groejen”. Dan beschouwde Meese dus de meeste stinsenplanten niet als ingeburgerd, terwijl hij dit van planten als *Anemone*, *Allium* en *Viola* wel aannam. Anderszins geeft dit verschil tussen Meese en Bruinsma ruimte voor de veronderstelling, dat de meeste dezer stinsenplanten hier tussen 1760 en 1840 of kort voor 1760 zijn aangeplant. Deze veronderstelling zou dan gesteund kunnen worden door de herhaalde mededelingen in de Tegenwoordige Staat, dat in de eeuw voor 1780 verscheidene states versierd werden met aanzienlijke „plantagiën” en siertuinen. Het zou misschien nuttig kunnen zijn, na te gaan waar het plantenmateriaal voor deze „plantagiën” vandaan kwam.

Wij hebben dus te rekenen met de mogelijkheid, dat de stinsenplanten hier aanmerkelijk later zijn verschenen dan Duursma veronderstelt. Op enkele buitenplaatsen moet dat inderdaad het geval geweest zijn. Zo werd Schatzenburg te Dronrijp pas $\pm$ 1720 gesticht, maar hier is echter vrij zeker weer een band geweest met Cornjum (familie Huber).

Nog zou ik hier willen wijzen op het opmerkelijke feit, dat tot nu toe van de stinsenplanten geen Friese volksnamen bekend zijn geworden, wat men wel zou verwach-

ten indien de planten reeds zeer vroeg als (volks)geneeskruid werden gebruikt. Maar bewijzen doet ook dit natuurlijk niets.

Er blijven dus nog steeds drie mogelijkheden:

de stinsenplanten kunnen oude geneeskruiden zijn en zijn dan waarschijnlijk zeer oud,

of het zijn sierplanten van waarschijnlijk veel recenter datum,

of wij hebben te maken met vertegenwoordigers van beide groepen.

Misschien dat oude archiefstukken nog eens enig licht op deze kwestie kunnen werpen. Naar de Rijksarchivaris van Friesland mij meedeelde, heeft men tot nu toe niets gevonden wat op dergelijke planten betrekking heeft. Opzettelijk onderzoek in oude familiepapieren is echter onbegonnen werk. Slechts het toeval zou hier een spoor kunnen aanwijzen.

Onze kennis betreffende de verspreiding der stinsenplanten, danken wij behalve aan oude werken als Meese en Bruinsma, aan de Prodrumus, aan de bekende lijst Brakman en aan Koopmans en Koopmans-Forstmann. Het gelukte mij het aantal bekende vindplaatsen nog uit te breiden.

Vooraf in de gemeente Baarderadeel, waar ik systematisch naar deze planten zocht, vond ik verscheidene nieuwe vindplaatsen. Mijn methode was daarbij als volgt. Alle oude pastoriëtuinen werden onderzocht. Verder werd met behulp van oude kaarten (Schotanus à Sterringa) en de stafkaart, getracht de oude states te localiseren. Bevond zich ter plaatse dan nog een boerderij met een oude singel of een enigermate verwaarloosde boomgaard, dan werd meestal wel iets teruggevonden.

Ik ben overtuigd, dat er op deze wijze in Friesland nog wel meer vindplaatsen zullen kunnen worden opgespoord.

Verreweg de meeste vindplaatsen bevinden zich op klei. Dit kan veroorzaakt worden door het feit, dat de meeste stinsenplanten een goede grond eisen, hoewel bv. *Corydalis solida* ook op zandgrond uitste-

kend gedijt. Overigens lagen de meeste oude stinsen waarschijnlijk ook in de kleistreek van Friesland, en bleven de terreinen daar nog het meest onveranderd.

(wordt vervolgd)

DE EUROPESE KANARIE BREIDT ZICH UIT

R. LUIKEN.

Niet alleen voor de mensen, maar ook voor vele vogelsoorten wordt het in ons land te druk en te vol, vooral door het voortschrijden der ontginningen die hun biotoop aantasten of geheel doen verdwijnen. Daar lang niet alle vogelsoorten zich aan de gewijzigde omstandigheden kunnen aanpassen, vooral niet wanneer het hun woongebied betreft, blijft hun geen andere mogelijkheid dan te emigreren.

Naast die betreurde emigranten, zijn er gelukkig enkele optimisten, die ondanks alles, de euvels moed bezitten om te immigreren en..... met succes. Deze zijn ons bijzonder welkom en een vergoeding voor het gemis van vele geliefde soorten. Daarom volgen we met sympathie en vol belangstelling de terreinvorderingen van deze nieuwelingen op de voet.

Zo zijn bv. de Grote lijster en de Zwarte specht via het oosten als voortrekkers ons land binnengekomen. Maar dat is nu al weer „geschiedenis”, daar deze beide vogels in Nederland al wel hun grootst mogelijke verbreiding bereikt hebben. De snelle voortgang van het Zwarte roodstaartje is van recenter datum. Dit parmantige vogeltje dringt reeds diep in het westen van ons land door, ja heeft bij Den Haag de kust al bereikt; men zie hierover de beide interessante artikelen in *Natura* van October 1951. Ook de Bonte vlieger-

vanger maakt goede vorderingen.

Maar nu willen we het hebben over de Europese kanarie, die meer vanuit het Z. en Z.O. is binnengekomen. In Limburg en in het gebied rond Arnhem en Nijmegen mogen we dit vogeltje al wel gevestigd heten, terwijl dit waarschijnlijk ook voor de Gelderse Achterhoek geldt. Via deze baan zal hij ook Twente wel bereikt hebben, waar hij zich op enige uiteengelegen „eilanden” heeft gevestigd. Zo werd hij ruim 20 jaar geleden gehoord door Meester Bernink bij het station van Borne en door de heer Van Sambeek in Enschede, o.a. bij het Natuurhistorisch Museum aan de M. H. Tromplaan, waar hij nu evenals de Appelvink nog voorkomt zodat een bezoek aan het museum dubbele waarde krijgt. Ook moet hij nog voorkomen bij Nordhorn, dat even over de grens achter Denekamp ligt. Mijn eigen waarnemingen betreffen vooral Oldenzaal.

Deze manier van vestiging en uitbreiding staat nauw in verband met het biotoop van dit vogeltje, dat een voorkeur heeft voor behoorlijk aaneengesloten tuinen, waarin vooral enig hoog opgaand hout, liefst in singels, en waarschijnlijk ook enige percelen moestuin niet mogen ontbreken. Toch hoeft het geen uitgestrekt, rustig en afgelegen park te zijn en dat is het in de mij bekende gevallen ook niet, daar het